

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ СТУДЕНТІВ

Стаття окреслює засади дослідження особистісної рефлексії у студентів ВНЗ як інтегрального новоутворення, психологічного феномена і водночас надважливого механізму розвитку самосвідомості особистості.

Суспільна актуальність проблеми

В умовах сучасних соціальних змін підвищується активність суб'єкта до саморозвитку. Важливого значення набуває усвідомлення особистістю своєї унікальності та неповторності. Студентам сучасності необхідно мати не тільки достатній запас професійних знань, умінь та навичок, але й змогти вибудувати стратегію власного життя, самостійно визначати внутрішній потенціал особистісного зростання. Коло можливостей студента дуже велике, а відсутність рефлексивності знімає з нього суб'єкту відповідальність за особистісне та професійне становлення. Тому однією з важливих умов сучасності є розкриття потенціалу майбутнього фахівця шляхом побудови рефлексивно-освітньої діяльності. В її межах відбуватимуться зміни у психодуховному світі особистості, що спонукає до прискореного розвитку її рефлексивного мислення і свідомості. Проблеми особистісного розвитку студентів технічних спеціальностей є менш дослідженими порівняно зі студентами гуманітарних спеціальностей, але ж саме вони складають основний потенціал науково-технічної бази суспільства. Формування спеціаліста не може обмежуватися тільки технічною підготовкою, оскільки загальна ефективність діяльності значною мірою залежить від психологічної компетентності та психологічної культури. Це стає актуальним, бо здатність фахівця до оригінальних рішень надає йому конкурентоспроможності і перспективи особистісного та професійного зростання. На значущості особистісної складової в комплексі професійних характеристик фахівця наголошують в своїх працях С. Д. Максименко, Н. В. Наумчик, В. Г. Панок, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева та ін.

Роль, місце та значення особистісної рефлексії у формуванні майбутнього фахівця важко переоцінити – вона багатогранна. Може проявлятися в самокритичності як себе, так і своєї праці, в аналізі того що коїться, прогнозуванні та антиципації, пошуку цілей і смислу життя, критичності мислення тощо [10]. За допомогою рефлексії здійснюється усвідомлення себе, вона розгля-

дається в якості одного з механізмів що визначає адаптацію людини до мінливої реальності, трактується як універсальний механізм розвитку, який дозволяє усвідомити необхідність трансформації індивідуальної самосвідомості та реалізувати її в цілях продуктивної адаптації (Н. Г. Алексєєв, О. С. Анісімов, І. Н. Семенов, С. Ю. Степанов та ін.) [1].

Мета статті – окреслити основні моменти в дослідженні психологічних умов розвитку особистісної рефлексії як комплексної внутрішньо-психологічної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження

Проблемі рефлексії та рефлексивності як власності особистості належить одне з провідних місць у сучасній психологічній науці та має декілька основних підходів:

- *класичний, системно-діяльнісний*, який представлений у роботах Л. С. Виготського, А. Н. Леонтьєва, А. В. Петровського, С. Л. Рубінштейна, Б. Ф. Ломова. Даний підхід розглядає рефлексію у якості одного з пояснювальних принципів організації розвитку психіки індивіда, перш за все, її вищої форми – самосвідомості;

- *когнітивний*, дозволяє розглядати рефлексію як базовий регулятивний компонент метакогніції (В. Н. Азаров, У. Брюер, Дж. Ройс, М. А. Холодна);

- *аксіологічний*, робить акцент на ціннісні орієнтації, смисли життя, саморозвиток (Л. І. Анциферова, Д. А. Леонтьєв, В. П. Зінченко, З. С. Карпенко тощо). Саме ці підходи будуть відображені у нашому дослідженні [8, 12].

Рефлексія як синтетична психічна реальність вивчається диференційовано (табл. 1).

В основі нашого дослідження лежать три типи рефлексії, в яких критеріями для класифікації виступили особистісні компоненти, рівні рефлексії та часові властивості (осмисленість, організованість, обґрунтованість). Особистісний напрямок характеризується інтенціональною активністю, де суб'єкт визначає себе з трьох позицій – афективно, когнітивно, (регулятивно) конативно, а також рефлексивно організовує свою психічну активність як функціональний орган взаємодії на

трьох рівнях – операційний, тактичний, стратегічний.

Афективний вид (емоційний) – це усвідомленість суб'єктом своїх почуттів та емоцій, прояв емоційного відношення.

Когнітивний вид – направленість мислення на самого себе, здатність усвідомлення, розуміння того, як «я мислю», знати, «що знаю», рефлексія як фундаментальний механізм самопізнання та саморозуміння.

Регулятивний вид (поведінковий, конативний) – усвідомлення своєї поведінки, аналіз причинних зв'язків. Рефлексія виступає у якості компонента структури діяльності [9; 11].

Зміст теоретичного конструкта, спектр поведінкових проявів які ним визначаються – індикаторів властивості рефлексивності – передбачає необхідність врахування трьох видів рефлексії, які визначаються за так званим «часовим» параметром: ретроспективна, перспективна (проспективна), ситуативна або актуальна. Ретроспективна рефлексія розуміється як аналіз суб'єктом свого минулого, схильність до контролю уже виконаної діяльності та завершених подій, служить для виявлення та побудови схем та засобів, процесів, які мали місце у минулому.

Перспективна рефлексія – спостереження суб'єктом за своїм станом в процесі планування майбутнього, вияв та корегування схеми можливої діяльності у майбутньому, її аналіз.

Ситуативна рефлексія – здатність усвідомлювати себе, свій стан у «реальному часі», усвідомлення та аналіз того що відбувається та спів-

відношення своїх дій з обставинами, координація у відповідності з мінливими умовами та власним станом [7].

Розуміння рефлексії у віковому контексті представлено у багатьох дослідженнях. В дошкільному віці досліджуються перші прояви рефлексивності (Л. А. Венгер, О. М. Дьяченко, В. С. Мухіна). У молодшому шкільному віці рефлексія, як базове новоутворення, функціонує з діяльністю навчання та діями контролю і оцінки (В. В. Давидов, Я. Бугерко, Л. В. Заков, Д. Б. Ельконін А. З. Зак) [3]. У підлітковому віці - як здатність до самопізнання та спроможності побудови власної особистості (Л. І. Божович, В. В. Драгунова, Д. І. Фельдштейн). У юнацькому віці – рефлексія виступає як активне мобілізуюче відношення до себе та умов своєї життєдіяльності [5, 6].

В основі нашої концепції лежить ідея за безпечення умов розвитку особистісної рефлексії студента як суб'єкта освітньої діяльності. Розвинута здатність до рефлексії формується, на думку В. В. Давидова, у процесі засвоєння узагальнених засобів дій у сфері наукових понять. На цій основі відбуваються якісні зміни в психічному розвитку студентів [3]. З точки зору цієї ідеї правомірно включити в структуру рефлексивних здібностей уміння *аналізувати* свої учбові дії, *порівняння* різних видів діяльності, здатність до *самоконтролю* та *самооцінки* своєї діяльності. Діагностика цих аспектів відображена програмі емпіричного дослідження [14].

Таблиця 1

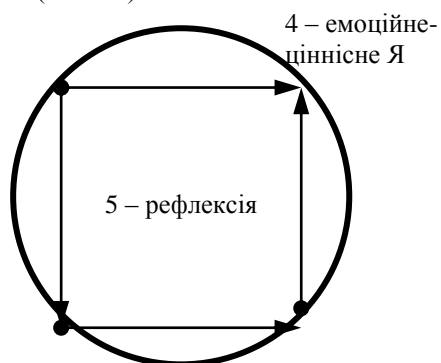
Диференціація понятійних визначень рефлексії

Виміри	Параметри	Сутність
Види	Ретроспективна	Розуміння та аналіз свого минулого
	Проспективна	Планування, прогнозування та майбутнього
	Ситуативна	Усвідомлення себе в реальному часі
Рівні	Операційний	Аналіз, критичність діяльності, виокремлення та співвідношення реальності з власними діями
	Тактичний	Корекція діяльності, її аналіз, заміна тактичних дій
	Стратегічний	Побудова та виконання стратегії діяльності
Властивості	Осмисленість	Цілісне уявлення і розуміння події, осмисленість реальності
	Організованість	Взаємопов'язаність, послідовність, логічність, організованість діяльності
	Обґрунтованість	Контроль та оцінка своєї активності
Компоненти	Афективний	Прояв та контроль свого емоційного стану
	Когнітивний	Усвідомлення, розуміння, обґрунтування причин, мотивів
	Регулятивний	Усвідомлення своєї поведінки, аналіз причинних зв'язків, пошук ефективних рішень

У своєму розвитку особистісна рефлексія проходить три етапи: задачний, проблемний і оптимальний, на кожному з яких має свою специфіку. Комплекс психологічних умов, що активізують процес розвитку рефлексії особистості на цих етапах, включає особливості смислової сфери, що виражаються в глибокій свідомості і емоційній насиченості життя, у високій цілеспрямованості, в уявленнях про себе як про сильну особистість і в переконанні в здатності контролювати своє життя; переживання само цінності, що виявляється в аутосимпатії, самосхваленні і самоінтересі [4].

Слабка розробленість тематики особистісної рефлексії не дає можливість цілісно оцінити структурну організацію цього феномена. Зважаючи на це, нами пропонується розглядати такі змістовні компоненти особової рефлексії як: рефлексія тілесного (фізичного) «Я», рефлексія своїх почуттів і емоцій, рефлексія інтелектуальних операцій «Я» і рефлексія ціннісного (світлого, духовного) початку «Я» (рис. 1) [2].

1 – фізичне (тілесне) Я

2 – інтелектуальне Я

3 – соціальне Я

Рис. 1. Змістовні компоненти особистісної рефлексії

Сучасний стан проблеми умов становлення рефлексії дає її фрагментарні описи, а також уявлення про те, що до цих пір не було спроб опису і досліджень умов становлення особистісної рефлексії. Нами зроблений теоретичний синтез психологічних умов розвитку рефлексії та окреслено наступні: проблемна ситуація (у нашому випадку навчання), активність, відвертість своїх переживань і думок перед іншими людьми, наявність свідомого розуміння, усвідомлення своїх переживань про тілесну, плотську, інтелектуальну і духовною суті, автономність вибору. Таким чином, ядром нашого емпіричного дослідження стала перевірка припущення про те, що умовами формування особистісної рефлексії студента, що розуміється як здатність переосмислення суб'єктом змісту своєї самосвідомості

в проблемно-конфліктній ситуації, інтегруючій більш цілісний образ «Я», є вище перераховані моменти: знаходить відображення у трьох параметрах – рефлексивності як психічної властивості, процесуальності протікання і стану рефлексування; б) при діагностиці рефлексії варто враховувати диференціацію її виявів за такою критеріальною засадою, як спрямованість; тоді є можливість виділити і розпізнавати два типи рефлексії – «інтрапсихічну» (здатність до самоприйняття та аналізу змісту своєї психіки) та «інтерпсихічну» (спроможність розуміти психіку інших людей); в) зміст теоретичного конструкта діагностичної методики рефлексії передбачає врахування типів рефлексії за часовим принципом, а саме ситуативної (актуальної), ретроспективної і проспективної у їх єдності зі сферами життєдіяльності (вітальна, соціальна, культурна) та регулятивними тенденціями (самопобудова, самоствердження, само розвиток) [13, 4]. Насамкінець підкреслимо, що запропоновані нами засади дослідження сутнісно відображають рефлексію як унікальну властивість особистості, яка спрямована на смислопродукування, самоздійснення, і наявна у здатності до ціннісної самоорієнтації, у значеннєвій саморегуляції, що є внутрішнім джерелом саморозвитку особистості студента.

Висновки

Центральною проблемою сучасної науки є особистість для якої суспільство намагається створити умови розкриття її інтелектуального, емоційного, морального та духовного потенціалу. На сучасному етапі дослідження рефлексія як синтетична психічна реальність вивчається диференційовано з використанням наступних підходів: системно-діяльнісний, когнітивний, аксіологічний.

Однією з засад нашого концептуального дослідження лежить диференціація понятійних визначень особистісної рефлексії. Її можна класифікувати за видами (ретроспективна, проспективна, ситуативна), рівнями (операційний, тактичний, стратегічний), властивостями (осмисленість, організованість, обґрунтованість) та компонентами (афективний, когнітивний, регулятивний).

Ідея забезпечення умов розвитку особистісної рефлексії студента як суб'єкта освітньої діяльності є основною в нашій концепції. Сформованість здібності до рефлексії як інтеграційної здатності особистості визначається динамічним співвідношенням рівня усвідомленості всіх

компонентів рефлексії (інтелектуального Я, емоційного Я, тілесного Я, соціального Я).

Література

1. Бугерко Я. Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Я. М. Бугерко. – Одеса, 2009. – 20 с.
2. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції : [монографія] / О. Є. Гуменюк. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 186 с.
3. Давыдов В. В. Теория развивающегося обучения / Давыдов В. В. – М. : Педагогика, 1996. – 264 с.
4. Деева Н. А. Рефлексивные механизмы переживания кризиса и изменение ценностно-смысловой сферы : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01. / Н. А. Деева – Пермь : Государственный педагогический университет, 2005. – 22 с.
5. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24, № 5. – С. 45–57.
6. Комар Т. В. Особистісна рефлексія як чинник соціального становлення підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07. / Т. В. Комар – К. : Інститут

психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2003. – 15 с.

7. Пономарева В. В. Психодиагностика рефлексивности как метод социально-психологического управления : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / В. В. Пономарева – М. : РГБ, 2002. – 191 с.
8. Семенов И. Н. Типы и функции рефлексии в научном мышлении / И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов // Проблемы рефлексии в научном познании. – Куйбышев, 1983. – С. 76–82.
9. Степанов С. Ю. Психология рефлексии: проблемы исследования / С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов // Вопросы психологии. – 1985.
10. Слободчиков В. И. Становление рефлексивного сознания в раннем онтогенезе / В. И. Слободчиков // Проблемы рефлексии. – Новосибирск, 1987. – С. 60–68.
11. Трунов Д. Г. Виды рефлексии: феноменологическое обоснование / Д. Г. Трунов // Вестник Пермского университета. Серия «Психология». – 2009. – Вып. 2 (28). – С. 47–58.
12. Фурман А. В. Психологія Я-концепції : [навч. посіб.] / А. В. Фурман, О. Є. Гуменюк – Львів : Новий світ – 2000, 2006. – 360 с.
13. Фурман А. В. Ідея професійного методологування : [монографія] / А. В. Фурман – Ялта-Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 205 с.
14. Фурман В. В. Методологічний альманах : модуль 10 / В. В. Фурман – Тернопіль, 2009. – С. 31–35

В. В. Фурман

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИЧНОСТНОЙ РЕФЛЕКСИИ СТУДЕНТОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются особенности исследования личностной рефлексии у студентов ВУЗов как интегрального новообразования, психологического феномена и одновременно сверхважного механизма развития самосознания личности.

V.V. Furman

THE CONCEPTUAL PROPOSITIONS OF INVESTIGATION OF STUDENT'S PERSONALITY REFLECTION

SUMMARY

The article outlines the principles of personal reflection research students in universities as an integral formation, while the phenomenon of psychological mechanism of self-important personality.

